

Párhuzamos történet a zsidók iskolai kirekesztéséről Olaszországban és Magyarországon az 1930-as évek végén

K. Farkas Claudia, PhD

„Minden intézkedés között az iskolából történt kizárás volt a legfájdalmasabb”¹

„A zsidó tanulóknak tudomásul kellett venniük azt a félreérthetetlen, nem szavakban, hanem a légkörben megtestesülő sugallatot, hogy nem ugyanahhoz a világhoz tartoznak.”²

Az iskola világában átélt kirekesztés tapasztalata összekapcsolja az idézeteket, de országhatárok választják el, olasz és magyarországi szintérrel. Az 1930-as években több európai ország lépett a zsidóellenes törvénykezés útjára. Az antiszemita legiszlációhoz mintát, kiindulópontot és ösztönzést jelentett a náci Németország zsidóellenes gyakorlata, ám a jogelvonó törvénykezésben érintett országok jelentős belső motivációval és „ötletekkel” is bírtak e téren.

A múlt század harmincas éveinek végén Olaszországban és Magyarországon bevezetett zsidóellenes intézkedések közös eleme volt a zsidók kirekesztése az oktatási szférából, a „szellemi fajvédelem” jegyében. A fasiszta Olaszország 1938 szeptemberében hozott döntést arról, hogy zsidók nem léphetik át többé az állami iskolák küszöbét, Magyarországon pedig az egy esztendővel később, 1939 májusában megszavazott 1939:IV.tc. (az ún. második zsidótörvény) végrehajtása során emeltek falakat zsidó és keresztény diákok közé, a szó legszorosabb értelmében. Az érintettek számára a diszkrimináció váratlan-tragikus tapasztalat volt. A tanulmány megpróbálja megragadni és felidézni – egykori zsidó diákok visszaemlékezéseit is felhasználva – hogy miként élték meg a zsidó diákok az iskola világában őket ért megkülönböztetést.

Olaszországban 1938-ban az iskola világa „zsidómentessé” vált. A Ventennio, vagyis a „fasiszta két évtized” az iskolai erőterben fokozatos fasizálást hozott, a harmincas évek végére pedig a rendszer iskolája a fasiszta jelzón túlmenően a „rasszista” jelzöt is kiérdemelte. A Mussolini rezsim az iskolában kezdte a nemzeti élet „zsidótlanításának” programját. A zsidók kiszorítása a nevelési-oktatási szférából szerves részét képezte egy nagyobb politikai (ezzel együtt nevelésügyi) paradigmának: a fasiszták birtokba akarták venni az iskolát, uralni a nevelési színtereket, hogy „teljesen olasszá” tegyék, azzal az érveléssel a háttérben, hogy itt formálódik a nemzet szellemi ereje, melyet a zsidók jelenléte valósággal „megfertőzne”. A végkövetkeztetés az volt, hogy „egyetlen zsidó tanár sem kell és egyetlen zsidó diák sem”³. Fajvédelmi rendszabályok célozták, hogy megszűnjön az iskolákban a – korabeli szóhasználattal élve – „szennyező zsidó jelenlét” és az állami iskolák falai tökéletesen bevehetetlenek legyenek számukra. Így próbálták elejét venni annak, hogy a „tiszt olaszok” közelébe zsidók kerüljenek.

---

¹ Ravenna, 1988, 38.

² H.I., 1999

³ De Vivo, 1989, 80.

Itália első fajvédelmi törvénye 1938. szeptember 5-i keltezésű, melyet szeptember 23-án és november 15-én újabbak követtek. A zsidók ellenében íródtak, eltávolításukat célozták az iskolák világából. A törvény betűinek értelmében a zsidókat kizárták minden rendű és rangú iskolából, államiból és magániskolából, amit olaszok látogattak, száműzték a zsidó szerzők által írott tankönyveket is. Zsidók új hallgatóként már nem kerülhettek be a felsőoktatásba, de megkezdett tanulmányaikat folytathatták. A rendelkezések értelmében az államnak külön zsidó párhuzamos osztályt kellett létesítenie ott, ahol a kizárás legalább tíz zsidó elemista diákot érintett. Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy az izraelita hitközségek lehetőséget kaptak arra, hogy elemi- és középiskolákat nyissanak az oktatásból kizárt zsidó gyermekeknek. A zsidó iskolákban („scuola ebraica”) az állami programokat kellett követni, kivéve a vallás és a katonai oktatás területét. Itt elhelyezkedhettek az állásukból elbocsátott zsidó tanárok és zsidók által írott könyveket is használhattak az oktatásban⁴.

A Nemzeti Nevelés Minisztériumát vezető Giuseppe Bottai 1938. október 16-án, az 1938/1939-es tanév megnyitója alkalmából tartott rádióbeszédében próbálta minimalizálni a zsidók eltávolításának jelentőségét az oktatásból, egyben igazolni ennek fontosságát a fasiszta Olaszország szempontjából. A miniszter szerint Olaszország immár „birodalmi síkon mozog” és mindenféle alávetettségtől szabadulnia kell, hogy felfedezhesse és értékelhesse saját tradícióit. Bottai úgy fogalmazott, hogy a zsidók elkülönítése az iskolában nem jelent üldözést: „A zsidóknak az államon belül, saját iskolájuk lesz; az olaszoknak is a maguké. Ez minden. A zsidók elkülönítése, betű szerint és lényegét tekintve is, elkülönítés. Nem üldözés és nem gyilkolás”⁵.

A fasiszta rezsim komoly sebet ejtett a zsidó közösségen. Az iskola azonban nemcsak a mindent maga alá gyűrő rendszer, de a zsidók számára is kiemelt fontosságú volt és az egyik legféléltettebb területnek számított. Itália zsidó közössége számára ezekben az években a zsidó iskolák megszervezése és működtetése jelentette az egyik legnagyobb feladatot.

A zsidó diákok tanítási-tanulási lehetőségeinek megteremtése nagyon kreatív módon történt. A nagyobb zsidó hitközségek, mint például Róma, Milánó, Trieszt, Velence, Torino, Firenze, Genova, Livorno iskolákat alapítottak, esetleg már meglévő-működő iskoláikat bővítették további osztályokkal. A zsidó iskolák létrehozása a közösségtől nagy ügyességet kívánt, reménysugarat jelentettek a zsidóellenes intézkedések légkörében. Garantálták a diákoknak, hogy folytathatják a tanulmányaikat, felélesztették a közösséghez tartozás érzését, aki pedig úgy érezte, elveszett, itt erőt meríthetett.

Az érintetteket, tanárokat és a diákokat egyaránt feldúlta az 1938 őszi diszkrimináció. Cesare Cases úgy emlékezett, hogy egy évvel korábban „az iskolában semmit nem lehetett érezni abból, hogy mi van készülöben és nem visszatérni oda – t.i. az iskolába – egyszerűen valami abszurd volt”⁶. Enzo Levi így gondolt vissza: „eszembe jut a gyerekeim könnyes arca és elkeseredése az iskolából történő kizárás miatt... Valahányszor amikor az árja gyerekek kiabálását hallottam, akik a közeli iskolából hazafelé tartottak, arra gondoltam, hogy nem mostanában lesz, amikor mi is hazatérhetünk az iskolából és a gyerekeinket,

⁴ Guerri, 1976.

⁵ Guerri, 1976, 168.

⁶ Coen, 1988, 32.

szégyenünkre, nem tartják méltónak arra, hogy a többiekkel együtt tanuljanak az állami iskolában”⁷.

A zsidó iskolák nyitásával új szakasz kezdődött: „Aztán azonnal megnyílt a zsidó iskola, a mi nagy szellemi, erkölcsi és materiális menedékünk, azáltal, hogy folytathattuk a tanulást”⁸. Az iskolák légkörét átjárta a felelősség és az önállóság. Az iskolák mindegyikében magas színvonalú oktatás folyt, ezt jelezte, hogy sokan végeztek kiválóan. A tanárok megértőek voltak a diákokkal, tudták, hogy mindnyájan sok hatása alatt állnak, ezért nemcsak az oktatás tartalmi oldalára figyeltek, legalább ennyire fontos volt a humánus is. A „nem tananyag központúság” felszabadítólag hatott a gyerekekre, így a tanulás igazi élményforrás tudott lenni. Az apartheid, a zsidó és nem zsidó diákok elkülönítése keserű valóság volt az év végi kötelező vizsgákon, az állami vizsgabizottság előtt. Ugyanakkor ez az aktus garantál(hat)ta a zsidó iskolákban szerzett végzettség elismerését is.

Lia Corinaldi a zsidó iskola szépségéről beszél: „Nagyszerű élmény volt a gimnázium, nagyon szép, mert [...] a fasiszta korszakban 'nem fasiszta szellemben' lehetett itt tanítani, olyan szabadsággal, amely állami intézményekben elképzelhetetlen lett volna”⁹. Ugyanaz volt a program, mint az állami iskolákban, „de a szavak és a módszertan, a tanítás terén szabadság volt, amely nem lett volna az állami iskolákban”¹⁰.

Többen úgy emlékeznek, mintha életük egy új szakaszába lépett volna a zsidó iskolák létesítése, megszervezése után. „Amikor életbe léptek a faji törvények és az állami iskolákból kizárták a zsidókat – írja Aldo Terracina – amikor elkezdtem járni a zsidó iskolába, pontosan attól a pillanattól kezdve egy új élet kezdődött el számomra”¹¹. A zsidó iskolák sok zsidó fiataalt vittek közelebb a gyökereikhez. „Először éreztem azt, hogy egy csoporthoz tartozom. Zsidóságom akkor kezdődött”¹² – emlékezett Aldo Terracina.

Az olaszországi kirekesztéshez hasonló események Magyarországon is történtek, mindezt egy konkrét iskola, a budapesti VII. kerületi Madách Imre Gimnázium példáján szeretném bemutatni, visszaemlékezések segítségével. Köszönöm a Madách Imre Gimnázium egykori B-osztályos diákjainak – akik az 1940/1941-es tanévben induló „zsidó osztály”-ban kezdték meg a tanulást – hogy megosztották velem emlékeiket az őket ért faji alapú diszkriminációról. Ők valamennyien egy nehéz korszak tanúságtevői.

Az 1930-as évek végén Magyarországon a parlament „munkájának” egészen különleges terepét jelentették a zsidóellenes törvények, melyek a zsidók kiszorítását célozták a társadalmi, gazdasági és szellemi életből egyaránt, kvótákkal szabályozva a számárukra engedélyezett és betölthető helyeket. Az 1939:IV.tc. egyik fő intenciója szerint a zsidók szerepét a szellemi szférában kívánta radikálisan csökkenteni¹³. A törvény a felsőoktatási intézmények első évfolyamain a zsidó fiatalok számára csupán 6% erejéig tette lehetővé a bejutást. A törvényalkotók így akarták elejét venni annak, hogy az egyetemek és főiskolák túl sok zsidó értelmiségit képezzenek, egyúttal párhuzamba akarták állítani a továbbtanulási diszkriminációt a zsidóellenes törvények szigorú arányszámaival.

⁷ Coen, 1988, 32.

⁸ Lopez és Tedeschi, 1986, 157.

⁹ Corinaldi, 1986, 93.

¹⁰ Corinaldi, 1986, 93.

¹¹ Coen, 1988, 104.

¹² Coen, 1988, 108.

¹³ K. Farkas, 2010

A törvény végrehajtási fázisa célokban és módszerekben messze túlmutatott annak parlamenti vitáin. A második zsidótörvény megjelenésének esztendejében a Hóman Bálint vezette Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium V/I. ügyosztályát élénken foglalkoztatták a törvény túlteljesítésének lehetőségei. E buzgalom eredményeképpen az ügyosztály rendeleteket dolgozott ki arról, hogy a korlát középiskolai szinten is érvényesüljön, vagyis az első évfolyamokon a törvényesen engedélyezett osztálylétszám maximum 6%-át tegyék ki zsidó tanulók. A középiskolai zsidó kvótát egyenes ágon vezették le az 1939:IV.tc. szelleméből, mondván, ez csak a zsidók országos arányszámát követi le. A törvényi túlteljesítés további példája volt a VKM utasításra létrehozott ún. zsidó párhuzamos osztályok rendszere. Vagyis a zsidókat diszkrimináló törvény szellemi erőterében, annak betűit túlteljesítve alkalmaztak további megkülönböztetéseket velük szemben.

Három fővárosi középiskolában, a VII. kerületi Madách Imre, az V. kerületi Berzsenyi Dániel és a VI. kerületi Kölcsey Ferenc Gimnáziumban párhuzamos osztályok alakultak az 1939/1940-es tanévtől kezdve, az A-osztályokban keresztény, a B-osztályokban pedig zsidó tanulókkal. A zsidó párhuzamos osztályok megalakítására azért ezekben a kerületekben került sor, mert - mint arra minisztériumi levelezések is rávilágítanak - itt a zsidó lakosság aránya nagyobb volt, mint más kerületekben. Működtetésüket felmenő rendszerben képzelték el, azt remélték az intézkedéstől, hogy képes lesz a zsidó diákok számának jelentős leszorítására a középfokú oktatás színterén. Két évvel később az „Izraelita Tanügyi Értesítő” már több zsidó középiskolát követelt, mondván, „bár az állami és községi elemi- és polgári iskolák nagyjában ugyan nyitva állanak gyermekeink előtt, a középiskolákba azonban az odatörekvő zsidó tanulóifjúságnak már csak egy töredéke juthat be. Ma ugyanis az a helyzet, hogy a középiskolák I. osztályaiba 1-2 és csak elvétve 3 zsidó gyermek juthat be”¹⁴.

Több egykori „Madách”-os, aki e sajátos és szomorú elkülönítést átélte, „felejthetetlennek” nevezte az itt töltött éveket. A diszkriminációt több visszaemlékező esetében tompította, hogy számot vetettek azzal, tulajdonképpen „ezen az áron”, vagyis a párhuzamos osztályok létrehozása révén tanulhattak tovább középiskolában. Ez is magyarázhatja a szinte érthetetlen passzivitást, mellyel a kirekesztéshez viszonyultak, hiszen – írja G. Gy. – „ha a II. zsidótörvény nem rendelkezett is kifejezetten középiskolai numerus claususról, a gyakorlat a hivatkozott VKM-utasítás szerint mégiscsak numerus clausust jelentett, de még felső utasítás nélkül is ennek az érvényesítését sugalmazta a politikai légkör, no meg a középosztály (benne a pedagógus-társadalom) jelentős részének antiszemita beállítottsága. Másodszor: azok számára, akiket felvettek a zsidó osztályokba, ez a helyzet kedvező volt azért is, mert így mentesülhettünk olyan konfliktusoktól, amelyek egyes osztályokban okvetlenül bekövetkeztek volna, hiszen azokban ketten-hárman kerültünk volna szembe harminc-harmincöt főnyi többséggel. Ha ez a többség nem lett volna is antiszemita, már két-három zsidózó is kínos atmoszférát teremthetett volna számunkra”¹⁵.

A párhuzamos osztályok rendszere 1944-ig fennmaradt. Csupán egy esztendővel a létrehozás után, 1940 decemberében, a „Madách” igazgatója, R. P. a zsidó osztályok megszüntetésének ötletével állt elő. Beadvánnyal fordult az oktatási miniszterhez, levelét a Budapesti Tankerület Kir. Főigazgatója közvetítette. Azt kérte, telepítsék át máshová a zsidó

¹⁴ Izraelita Tanügyi Értesítő, 1940. június, 1.

¹⁵ G. Gy., 2001

osztályokat az 1941/1942. tanévtől kezdve, jelöljenek ki egy másik intézményt a számukra. Az igazgató számára a helyzet fenntartása teherre vált, több szempontból is. Érvei – vagy inkább – érvgyűjteménye a pedagógia és „fajvédelem” hívószavai köré csoportosíthatók. Mindenáron szabadulni akart az V./I. ügyosztálytól kapott nehéz teherrel, a zsidó osztályoktól. Első körben azt vetette fel, hogy az általa vezetett intézmény „gyakorló gimnázium”, és „nem célszerű képezni a gyakorló tanárjelölteket különböző zsidó és nem zsidó osztályokban”¹⁶. Érezte, tudta, hogy a zsidó osztályok kialakításával nem a természetes mederben folyik a nevelő-oktató munka. Úgy gondolta, az sem szerencsés, ha „a pályájuk előtt álló tanárjelöltek a keresztény és zsidó osztályok összehasonlítása alapján olyan megfigyeléseket tesznek, amelyek őket könnyen helytelen ítéletekre vezetik. Ilyenek lehetnek például a két osztályban mutatkozó magaviseleti és előmeneteli különbségek, továbbá bizonyos versengések, sőt súrlódások is”¹⁷. Nem tartotta kívánatosnak azt sem, hogy a tanárjelöltek „tisztá zsidó osztályban” készüljenek élethivatásukra, mert ez nem a valóságra készítene fel őket. Pedig a zsidó osztályok számának további növelése esetén „kikerülhetetlenné” válna, hogy a tanárjelölteket a zsidó osztályokba is beossza. (Vagyis ennek a „próbának” 1940 decemberéig még nem kellett kitennie a tanárjelölteket...) Megítélése szerint az iskola elhelyezkedése sem kedvező az ide járó tanulóknak. További, nyomósnak számító érve szerint a párhuzamos osztályok fenntartása mellett nem várható a zsidó diákok középiskolai arányszámának érezhető leszorítása, a párhuzamos osztályok éppen ezzel ellentétes hatást váltanak ki, pedig „az országos 6%-ra kellene az arányszámot leszorítani”¹⁸. A kor jellegzetes zsidóellenes retorikájával egy ívben felvetette, hogy a zsidó osztályok befogadása miatt „szegényebb sorsú keresztény szülők gyermekét is kénytelen volt a Madách Imre Gimnázium férőhely hiányában elutasítani”¹⁹.

Vitéz F. J. tankerületi főigazgatót több szempontból is meggyőzte az igazgató okfejtése. Úgy vélte, a Madách igazgatójának kérése nem egyszerűen intézeti ügy, a gimnázium zsidó osztályainak mikrotörténete illusztrálja, mi várható ténylegesen a zsidó párhuzamos osztályok fenntartásától. Így a miniszternek írott beadványában amellet foglalt állást, hogy nem célszerű a zsidó osztályok rendszerét fenntartani, mert „ha a középiskolai zsidó tanulók számát tekintet nélkül a budapesti zsidó arányszámra, vissza akarjuk szorítani az országos arányszámra, akkor a zsidó párhuzamos osztályokat mindenütt meg kell szüntetni, és az egyes osztályokba csak az országos arányszámnak megfelelő zsidó tanuló felvételét engedélyezni. Ha azonban a budapesti középiskolákban a zsidóság budapesti arányszámához igazodó tanulómennyiséget akarunk bejuttatni, akkor a zsidó osztályok párhuzamos rendszerének formáját fenn lehet tartani”²⁰. A párhuzamos osztályokban tömörülő „zsidó tanulócsapat” más iskolákba történő szétosztását tartotta volna célravezetőnek, a 6%-os „zsidókvóta” szigorú betartásával.

A minisztérium a „Madách” igazgatójának felvetéseivel nem értett maradéktalanul egyet, ám az idő elteltével az V./I. ügyosztály is revideálta korábbi álláspontját. „Az u.n. „zsidó osztályok” felállítását, illetve további fenntartását már ők is aggályosnak tartották.

---

¹⁶ VKM, 1940-a

¹⁷ VKM, 1940-a

¹⁸ VKM, 1940-a

¹⁹ VKM, 1940-a

²⁰ VKM, 1940-a

Felvetődött az az ötlet, hogy a fővárosban csak az izraelita hitközség gimnáziumaiban tanulhassanak a zsidó diákok, mert ez radikálisan csökkenthetné a középiskolai zsidó jelenlétet. Ettől részben azért tekintettek el, mert gondot jelentett volna a zsidó diákok elhelyezése. (Minisztériumi fejekben felmerült a Berzsenyi Dániel Gimnázium megszüntetésének ötlete és épületének átengedése az izraelita hitközség számára.) Másrészről „a fővárosban nagyobb százalék engedélyezését teszi lehetővé” az, hogy vidéken kisebb a zsidó lakosság arányszáma, így itt engedékenyebbek lehettek²¹.

Elismerte az V/I. ügyosztály azt is, hogy a zsidóságnak ilyen módon való „gettóba” szorítása a keresztény tanulóifjúság szempontjából sem szerencsés, „az illető zsidó-osztályokban tanító tanárok számára pedig elkedvetlenítő”²². Az ügyosztály véleménye szerint a külön zsidó osztályok helyett helyesebb lenne minden gimnáziumban az országos arányszám százalékának megfelelően engedélyezni a zsidó tanulók felvételét. A „Madách”-ot azonban – mint írják – „minden körülmények között mentesíteni kellene az ilyenektől”²³. A mentesítésre nem került sor. A minisztériumi levelezések ez ügyben 1942 végéig követhetők nyomon, és az irattologatás-halogatás jellegét öltötték. A párhuzamos osztályok a német megszállásig változatlan formában működtek.

Hogy miért nem számolták mégis fel a zsidó osztályokat? A kirekesztést átélte G. Gy. a kirekesztett gyerekeket elhelyezésének problémájában látta a magyarázatot. „Minden fegyelmi ok nélkül kidobni ennyi – nem is rossz – tanulót, sőt, az évek múltával kétszer-háromszor ennyit, erre még nem szánták el magukat, utóvégre pedagógusok voltak, no meg ez a keresztény diákság munkamorálját is zülleszthette volna”²⁴.

A Madách Imre Gimnázium zsidóknak fenntartott B osztályába nem volt könnyű bekerülni, többen kalandos úton, a jólinformáltságnak vagy kapcsolataiknak köszönhetően lettek az iskola tanulói. Aki bekerült, szerencsésnek érezte magát, mert ha szegregáltan is, de lehetőséget kapott a tanulásra. H. I. szülei 1940 nyarán jutottak arra az elhatározásra, hogy őt feltétlenül gimnáziumba íratják. „Tudomásukra jutott, hogy a Barcsay-utcai Madách gimnáziumban (a „Barcsayban”) zsidó osztályok működnek. Édesapám intézte az ügyet, én nem tudom, ki és hogyan döntött arról, hogy melyik jelentkezőt vegyék föl. Néhány héttel az 1940/1941-es iskolaév kezdete előtt derült ki, hogy a szerencsések között vagyok. Így kerültem az I/b osztályba, negyvenedmagammal”²⁵. W. A. úgy emlékezett, hogy „apám, akinek jó kontaktusai voltak, protekcióval hozott be a Madách gimnázium I/B. osztályába.”²⁶. T. Gy.-t a Szív utcai elemi iskola elvégzése után íratják be a szülei „1940 tavaszán kb. április felé a Madách Imre Gimnáziumba és kb. aug. 20-án Anyám elküldött hogy nézzem meg hogy felvettek-e vagy nem? Egész úton reszkettem de amikor megláttam a nevemet nagyon boldog lettem. Körülbelül így indultunk el a gimnáziumi tanulással és jó volt a hangulat az összes fiúk között”²⁷. R. G. édesapja ügyvéd volt, de gyorsírást is tanított, elnöke volt az Irodai Gyorsírókat és Gépírókat vizsgáztató Bizottságnak, emellett „óraadó tanár volt a Madách Gimnáziumban, ahol egyébként 1910-ben érettségizett maga is. Így kerültem a Madách-ba

²¹ VKM, 1940-1942

²² VKM, 1940-b

²³ VKM, 1940-b

²⁴ G. Gy., 2001

²⁵ H. I., 1999

²⁶ W. A., 1998

²⁷ T. Gy., 1998

1940 őszen²⁸. G. I. édesapjának pedig Dr. Schmelzer Izsák - akivel egy házban laktak, és aki a budapesti fiúárva-ház templomának volt főrabbija, valamint a „Madách” izraelita vallásánára is volt - ajánlotta, hogy írassa fiát a Madách Imre Gimnáziumba. R. R.-t szülei protekcióval juttatták a Madáchba. Ezt írja: „nem vagyok egészen biztos, hogy hogyan kerültem be a Madách Gimnázium B osztályába, csak arra emlékszem, hogy apám ismert egy ezredest, aki elintézte a felvételemet. Az első években a gimnáziumban nagyon kellemes emlékeim vannak, jól éreztem magam az osztálytársaimmal²⁹. M. G.-nek nehezebb dolga volt, ami a gimnáziumba kerülést illeti. Apja ugyanis polgári iskolába akart íratni, végül édesanyja kiharcolta a gimnáziumot, mert tanult embert akart nevelni a fiából. „Segítséget vettek igénybe” hogy bejuttassanak a Madách Gimnázium első 40-es max. létszámú „zsidó” osztályába. „Összekötetés” a szó, amire gondoltam³⁰. R. R. apja pedig ismert egy ezredest, aki - mint írja – „elintézte a felvételemet³¹.”

A „Madách Imre Gimnázium” diákságát, amely hagyományosan vegyes összetételű volt a faji megkülönböztetés jegyében kettészelték³². Ilyen „közös múlt” után kellett a zsidó tanulóknak tudomásul venniük, hogy nem ugyanannak a világnak a részesei. Az állam törvényének engedelmessé jött létre kétféle „valóság” a gimnázium falain belül, egy keresztény és egy zsidó „világ”. A Madách egykori diákjai ezt „szeparált existenciának” nevezték³³. A szegregációt felidézve R. G. úgy fogalmazott, hogy a Madáchban eltöltött évek „életünk végéig elkísérnek bennünket³⁴”. Az átéltek hatására akadt olyan egykori diák, aki nem szívesen idézte fel a múltat, szerette volna kitörölni az emlékeiből. Mint írja, „nekem Magyarországról nem sok jó memóriám (értsd: emlékem) van így egy bizonyos amnéziát (elfelejtést) vezettem be.”³⁵ De „ha vannak is kellemetlen associations az országgal, ez nem terjed ki osztálytársakra³⁶.”

Órán kívüli közösségi élet csak az osztálytársakkal és a többi zsidó osztályokkal volt. „Az A osztályosok nem akartak még észre sem venni bennünket. A B osztályoknak nem volt semmi kapcsolata az A osztályokkal. Tudtommal semmilyen barátság nem fejlődött ki az osztályok tanulói között³⁷. W. A. megfogalmazásában egy úgy hangzik, hogy „keresztényekkel semmi kapcsolatunk nem volt³⁸”. Ami „még jellegzetesebb, egyéni barátkozás sem folyt. Mi sem éreztük úgy, hogy ezen változtatni kell, tudomásul vettük a dolgot úgy, ahogy volt³⁹.”

A zsidó osztályok összetartottak, a közösségbe kapaszkodás erőt adott. Ezért is fogalmazhatott úgy M. G., hogy „az ekkor kialakult barátságok egy életre megmaradtak...Eddigi életemben más barátaim is voltak, vannak, de az az azonnali bizalom,

---

²⁸ R. G., 1999

²⁹ G. I., 1998

³⁰ M. G., 1999

³¹ R. R., 1999

³² Muraközy, 1981

³³ W.A., 1998

³⁴ R. G., 1999

³⁵ W. A., 1998

³⁶ W. A., 1998

³⁷ G. I., 1998

³⁸ W. A., 1998

³⁹ H. I., 1999

összetartozás másokkal soha nincs meg, mint a régi osztállyal”⁴⁰. G. Gy. így emlékezett: „nem tévedek talán, ha azt mondom, hogy mi nagyon jól éreztük magunkat a zsidó osztályban. Én legalábbis nagyon jól éreztem magam”⁴¹.

Az A és B osztályok pedagógiai programjai javarészt azonosak voltak. W. A. visszaemlékezése szerint „a tanterv egyezett az a osztályokkal”⁴². Ez alól kivételt jelentettek az iskolán kívüli elfoglaltságok. Amikor elkezdtek a tanévet, a diákok egy nyomtatott tájékoztatóból értesülhettek arról, hogy mely foglalkozásokon és szakkörökön vehetnek részt. Kiderült, hogy több program is zárva maradt előttük. Például a repülőmodellező Madách Aero Köröt kizárólag csak keresztény tanulók számára szervezték, és nem lehettek tagjai a Madách Cserkészcsapatnak sem. A „B”-osztályban azonban voltak olyan diákok is, akik részesültek a keresztységben: őket befogadta a cserkészcsapat. Az elkülönítés jegyében működött „egy iskolai rendfenntartó gárda is”⁴³. Az iskola a diákprogramokat is a szegregáció jegyében szervezte. A zsidó és keresztény osztályok nem kirándultak együtt, külön tartották a sportversenyeiket, még a játékos tornabemutatókon sem keverték össze őket⁴⁴.

H. A. - a gimnázium egykori tanára - a szégyenteljes elkülönítés okát a náci Németország átmeneti hadi sikereinek tudta be. Úgy emlékezett, hogy a tanári kar mindössze két tagja hódolt be a fasiszta irányzatnak, a többiek nem egyszer nehéz körülmények között igyekeztek elsimítani a hivatalosan kiélezett ellentéteket a tanulók között⁴⁵. A visszemlékezések javarészt megerősítik H. A. megállapításait. A „B”-osztályosok szerint a legtöbb tanár szeretett a B-osztályokban tanítani, nem volt jellemző a negatív attitűd, akadtak persze kivételek. Többen éreztették velük az együttérzésüket. Több, mint fél évszázad múltán is szeretettel gondoltak osztályfőnökükre, SZ. E.-re, aki egyfajta pajzsot tartott eléjük. Igyekezett segíteni az osztálynak, nem tett különbséget zsidó és nem zsidó között. Riadalmat keltett a hír, hogy az igazgatóság fel akarta cserélni őt E. J.-vel, akiről rossz tapasztalataik voltak, gunyoros, lekezelő magatartása miatt. H. I. szerint elképzelhető, hogy magatartásának nem is volt rasszista háttere, de hát „mi koraöreg nemzedék voltunk, tele egyáltalán nem indokolatlan szorongásokkal”⁴⁶. Az igazgatóság végül elvetette a tervet, a szülők és a diákok nagy megkönnyebbülésére. Több tanár nyíltan szolidáris volt a zsidó diákokkal. Közéjük tartozott például S. D., a Madách Színház dramaturgja, a magyartanár A. és a földrajzot oktató H. tanár urak is. S. D. „különleges volt abban, hogy 1944-ben, az utolsó magyarórán segítséget ajánlott mindenkinek”⁴⁷. Egy rövid ideig zsidó tanáruk is volt, M. Gy. személyében, akinek 1941-ben származása miatt el kellett hagynia a pályát. Ambivalens volt a viszonyuk Sch. I.-vel, az izraelita hitoktatóval, akit groteszk figurának tartottak. A németet tanító P. O.-ról és a tornatanár vitéz P. I.-ről egyértelműen igen rossz benyomásokat szereztek. G. I. úgy emlékezett, hogy CS. E. „tornatanár és leventeparancsnok nyíltan

---

⁴⁰ M. G., 1999

⁴¹ G. Gy., 2001

⁴² W.A., 1998

⁴³ H. I., 1999

⁴⁴ H. I., 1999

⁴⁵ Muraközi, 1981

⁴⁶ H. I., 1999

⁴⁷ G. I., 1998

zsidóellenes, nyíltan náci volt”⁴⁸. Az igazgató, R. P. részéről is többen éreztek zsidóellenességet.

T. L. a „Madách” A-osztályának tanulója volt azokban az években. Szégyenkezve gondolt vissza arra, hogy a zsidó diákok különválasztását teljes passzivitással szemlélték⁴⁹. Ennek azonban teljesen ellentmond, amit pár sorral odébb ír, miszerint „az iskola vegyes összetételű diáksága egyöntetűen gúnyos elutasítással és kifejezett tiltakozással fordult szembe a faji gondolattal, antiszemita gyűlölködéssel”⁵⁰. Az egykori „madáchosok” emlékei T. L. első megállapítását erősítik meg. Bár senki nem tiltotta, elszigeteltté váltak a közösségek, úgy zsidó, mint keresztény oldalról.

A tanulásnak még ebben a továbbtanulás szempontjából szinte reménytelennek tetsző helyzetben is fontos szerep jutott, elterelte a figyelmet a barátságtalan külvilágról. Kérdés volt, mihez tudnak kezdeni az itt megszerzett tudással, hiszen az 1939-ben hozott zsidótörvény a 6%-os kvóta bevezetésével jelentősen szűkítette a továbbtanulás esélyeit. A diákok azonban a továbbtanulásról szóttek álmokat. T. Gy. szerint „abban az időben nagyon kellett tanulni”⁵¹. R. R.-nek nem ment olyan jól a tanulás (később azonban fül-orr-gégész lett), ezért a szülei felvettek egy magántanárt, „aki sokat segített délután a házi feladatokkal”⁵².

A zsidótörvények önkényes „zsidódefiníciói” mind nagyobb számban rántottak vissza a zsidó sorsba olyanokat, akik elhagyták Izrael vallását. Így lehetett, hogy a 40 fős osztályban négyen katolikusok voltak, ketten protestánsok, a törvény betűi szerint azonban most zsidónak minősültek. „A többi részben enyhén vallásos, részben alig vallásos zsidó. Valláshű egy sem lehetett, mert szombaton is volt tanítás... Ifjúsági istentiszteletet gimnazista fiúknak a Rumbach Sebestyén utcai templomban (nem nevezték zsinagógának!) tartottak Nem emlékszem, hányan voltak 13 éves korunkban akiket felhívtak Tórárt olvasni valamelyik zsinagógában 34-ünk közül, de nagy részünk, talán majdnem mindnyájan”⁵³. Ugyancsak ő említi, hogy „semmilyen konfliktus nem volt izraelita és más vallású osztálytársaink között, pedig a zsidó identitásérzetet annak idején a felekezethez tartozás jelentette és ez akkor még többségünkben megvolt... 1945 után a zsidó identitástudatúak aránya erősen megcsappant – mi több: a többség talán meg is tagadta zsidóságát”⁵⁴.

A tanteremben a tábla fölött kereszt függött, a tanítás kezdetén és végén a gyerekek állva imádkoztak. Egy, a minisztérium által megfogalmazott, vallásneutrális szöveget kellett elmondaniuk. A tanárok egy része és a négy katolikus keresztet vetett. Érdekes, amit T. P. ír: „Jó keresztény iskolai nevelésben részesültünk, amely toleráns volt bizonyos zsidó jellegzetességgel szemben, el is várta azokat. A Ros Hasana két napja, az Engesztelőnap valamint Peszach első két és utolsó két napja iskolai szünet volt számunkra, de a pészachi előírásokat a többség családja is tartotta. Jom Kippurkor viszont a legtöbben böjtöltek, mi is 13 éves korunktól. 1945 után is csak fokozatosan szoktunk le róla”⁵⁵.

---

⁴⁸ G. I., 1998

⁴⁹ Muraközi, 1981

⁵⁰ Muraközi, 1981, 109.

⁵¹ T. GY., 1998

⁵² R. R., 1999

⁵³ T. P., 1999

⁵⁴ T. P., 1999

⁵⁵ T. P., 1999

Az ún. „kisegítő előképzésről” sötét emlékeket őriznek az egykori B osztályos diákok. Az órarendbe be volt illesztve az ún. „katonai előképzés”, ennek keretében a keresztény tanulók leventefoglalkozásokra jártak, ahol alaki kiképzést kaptak és fegyvergyakorlatokat végeztek. A „B”-osztályosok ezen nem vehettek részt, ők a „kisegítő előképzésben” részesültek. Sárga karszalaggal „ékesítve” értelmetlen tevékenységi formákat végeztek, a „kiképzés” fontos része volt a zsidó tanulók megalázása. Őket valójában a munkaszolgálatra készítették elő, fizikailag és lelkileg. A „Honvédelem” című tantárgy keretében megtanulták a rendfokozatokat, de az oktatás előterében az erődítési munkákhoz használatos anyagok és földmunkák, dróttakadályok, stb. álltak. „Mi B osztályosok vallásunk miatt csak levente kisegítők voltunk és amikor levente gyakorlatok voltak, akkor sárga karszalagot kellett viselnünk és ezalatt az idő alatt elég durván voltunk kezelve”⁵⁶ – írja R. R. A leventeoktatással kapcsolatban T. GY. az alábbiakra emlékezik: „a levente órákban kivezenyelték bennünket egy óriási birtokra, ahol ricinus bokrok nőttek és azokat kellett kapálni, ami szörnyen tüskés volt és az előkelő és jólöltözött zsidó gyerekeknek ez elég szenvedés volt”⁵⁷. G. GY. már annak idején is gyűlölte, megvetette, ostobának tartotta az egész leventézést. „Személy szerint is ostobának találtam a leventeoktatókat. ...Némi sajnálattal vegyes megvetést éreztem az ú.n. ifjúvezetőkkel szemben, vagyis azok iránt a tőlünk két-három évvel idősebb keresztény fiúk iránt, akik (nem tudom önkéntesen-e vagy tanárilag kijelölten) a reménytelen feladattal küszködtek, hogy úgy-hogy elfogadtassák velünk az előírt tananyagot és viselkedési normát”⁵⁸. Az egész csak arra volt jó, hogy megalázzák őket. „Az utcákon felvonulás és a „repülő” parancs, ott, ahol a legtöbb lószéklet volt az úton (erre a parancsra mindenkinek hasra kellett vágódnia), voltak a legjobb példák”⁵⁹.

Az átélt megaláztatások mély nyomot hagytak, és „élt a harag és az ellenállás szándéka” is⁶⁰. G. Gy. emlékezett egy 1942 vagy 1943 telén „vérre menő” hógolyócsatára, melyet az Almássy-téren három zsidó osztály vívott három keresztény osztállyal, vagyis „az ások és a bések küzdöttek egymás ellen nagy indulattal”⁶¹.

A sajátos elkülönítésnek a német megszállás vetett véget. A zsidó osztályok számára a sárga csillag kötelező viselése kihirdetésének a napja egyben az utolsó tanítási nap volt. A diákok végbizonyítványt kaptak, így iskolaévvük nem veszett el. Nem ismert, vajon felsőbb utasításra cselekedett-e így az iskola, vagy saját döntést hozott. A tanítás 1945-ben indult újra, nagy létszámú, összevont osztályokkal, a tanárok nagyrészt a régiek voltak. Többen meghaltak a háborúban, vagy külföldre költöztek, másoknak életkörülményeik nem tették lehetővé, hogy továbbtanuljanak. M. G. így emlékezett: „Az eredetileg 40-es létszámunk megcsappant, egyesek meghaltak, mások szülei külföldre költöztek, mások „aliáztak” Izraelbe”⁶². Nem lehet csodálkozni azon, hogy a háborút követően „barátkozás nem igen

---

⁵⁶ R. R., 1999

⁵⁷ T. Gy., 1998

⁵⁸ G. GY., 2001

⁵⁹ G. I., 1998

⁶⁰ G. Gy., 2001

⁶¹ G. Gy., 2001

⁶² M. G., 1999

történt meg az eredetileg két külön osztály között”⁶³. A régi osztálytársakkal azonban a barátságok megerősödtek, és a „kialakult barátságok egy életre megmaradtak”⁶⁴.

1946 elején működni kezdtek az igazoló bizottságok és bejött az iskola épületébe CS. E. leventeoktató. Az elfojtott harag tört felszínre, amikor „a diákság spontánul összegyülekezett a lépcsőházban, végig a lépcső mentén, és óriási zúgással-fújólással kikényszerítette, hogy Cs. hagyja el az épületet. Ebben mi zsidó fiúk voltunk a kezdeményezők”⁶⁵.

Évtizedek távlatából is megdöbbentő az az igyekezet, amellyel a VKM az egyébként is szigorú második zsidótörvényt túlteljesítette, és a faji-vallási megkülönböztetés jegyében kettéosztott egy diákközösséget. Elgondolkodtató a passzív közöny is, amely a szegregált zsidó osztályok bevezetését kísérte, egy hagyományosan vegyes összetételű iskolában. Nyoma sem volt tiltakozásnak vagy lázadásnak, sem zsidó, sem keresztény oldalról, „tudomásul vették a dolgot úgy, ahogy volt”⁶⁶. A korszak szellemi légkörében addigra jól tapintható állásponttá vált, hogy a zsidókkal szemben az emberi méltóság elvét nem feltétlenül kell tiszteletben tartani.

Olaszországban és Magyarországon az 1930-as évek végén a „szellemi fajvédelem” jegyében történt meg a zsidók iskolai kizárása és elkülönítése. Visszaszorításuknak a törvényalkotók egyenesen sorsfordító erőt tulajdonítottak, és megszületett a „jogos jogfosztás” mítosza. Az iskola világának „zsidómentessé” tétele a jogelvonó rendelkezések sűrűjében is stratégiai jelentőségűnek számított. Félelem és konformizmus szőtték akkoriban az iskolai élet szövetét. A zsidó diákok megtapasztalták, hogy a szeparált osztályok és a „scuola ebraica”-k falain túl a szó szoros értelmében „egy másik világ létezett”.

Irodalom

BALOGH László szerk.

1994 *A zsidó iskolaiügy története Magyarországon*. Neveléstörténeti Füzetek. 14. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.

FELKAI László szerk.

1995 *Tantervi változatok a magyarországi zsidó iskolákban (1780-1990)*. OKI, Budapest.

CORINALDI, Lia

1986 Intervista. In: CARACCILO, Nicola a cura di *Gli ebrei e l' Italia durante la guerra (1940-1945)*. Bonacci, Roma, 92-94.

---

⁶³ M. G., 1999

⁶⁴ M. G., 1999

⁶⁵ G. Gy., 2001

⁶⁶ H. I., 1999

COEN, Fausto

1988 *Italiani ed ebrei: come eravamo*. Casa Editrice Marietti, Genova.

DE VIVO Vivo, Francesco

1989 Testimonianza.

In: *Le leggi razziali del 1938. Ricordare perché non accada mai piú* (1989). Spazio Libri Editori, Ferrara, 74-81.

FEJTŐ Ferenc

2000 *Magyarság, zsidóság*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

GADÓ János

1994 Tóraolvasó szociológus kerestetik. In: BALOGH László szerk. *A zsidó iskolaügy története Magyarországon*. OPKM, Budapest, 95-108.

GUERRI, Giordano Bruno

1976 *Giuseppe Bottai, un fascista critico*. Feltrinelli, Milano.

IZRAELITA TANÜGYI ÉRTESÍTŐ

1940 június.

KARÁDY Viktor

1994 A zsidó „túliskolázás” kérdése a történelmi Magyarországon. In: BALOGH László szerk. *A zsidó iskolaügy története Magyarországon*. OPKM, Budapest, 7-39.

KARÁDY Viktor

1997 *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Cserépfalvi, Budapest.

K. FARKAS Claudia

2010 *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920-1944*. Napvilág Kiadó, Budapest.

KOVÁCS Aladár

1938 *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében*. Egyesült Keresztény Nemzeti Liga, Budapest.

KOVÁCS M. Mária

2011 A numerus clausus Magyarországon: 1919-1945. In: MOLNÁR Judit szerk. *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület, Budapest, 29-60.

LOPEZ, Guido e TEDESCHI, Anna Marcella

1986 Intervista. In: CARACCIOLO, Nicola a cura di *Gli ebrei e l' Italia durante la guerra 1940-1945*. Bonacci, Roma, 154-158.

MAKKAI János – NÉMETHY István

1939 *A zsidótörvény*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

MURAKÖZY Gyula szerk.

1981 *Százéves a Madách Imre Gimnázium*. Athenaeum, Budapest.

NAGY Péter Tibor

1994 Antiszemitizmus és felsőoktatás-politika. In: BALOGH László szerk. *A zsidó iskolaiügy története Magyarországon*. OPKM, Budapest, 81-95.

PELLE János

2001 *A gyűlölet vetése. A zsidótörvények és a magyar közvélemény 1938–1944*. Európa, Budapest.

RAVENNA, Paolo

1988 Intervista. In: *Le leggi razziali del 1938. Ricordare perché non accada mai più* 1989. Spazio Libri Editori, Ferrara.

RÁNKI Vera

1999 *Magyarok – zsidók – nacionalizmus. A befogadás és a kirekesztés politikája*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

SZALAI Anna szerk.

2009 *Hágár országa*. Antall József Alapítvány-Kossuth Kiadó, Budapest.

TANTI, Giovanna a cura di

2002 *La politica razziale del fascismo*. Documenti dell' Archivio di Stato di Pisa. Quaderni del Centro per la didattica della Storia. Bandecchi&Vivaldi, Pontedera.

VÉRTES Róbert szerk.

2002 *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945*. PolgArt, Budapest.

ZSIGMOND Anna

1999 *A százéves zsidó oktatás paradigmái. Múlt és Jövő*. 1999/1. 76-89.

Visszaemlékezések

G. I.

1998 *Visszaemlékezés*

G. Gy.

2001 *Visszaemlékezés*

H. I.
1999 *Visszaemlékezés*

M. G.
1999 *Visszaemlékezés*

R. G.
1999 *Visszaemlékezés*

R. R.
1999 *Visszaemlékezés*

T. Gy.
1998 *Visszaemlékezés*

T. P.
1999 *Visszaemlékezés*

T. P.
2001 *Visszaemlékezés*

W. A.
1998 *Visszaemlékezés*

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár. *Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium iratai* (röv.: VKM).
K 592-1940-3-54654. Az iratcsomón belüli anyagok jelzete: (VKM, 1940 – a), (VKM, 1940 – b), (VKM, 1940-1942.).

Dr. K. Farkas Claudia történész, a Pécsi Tudományegyetem docense. PhD értekezését „A magyar parlament és a zsidótörvények 1938, 1939” címmel készítette. A témában könyve jelent meg 2010-ben „Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920-1944” címmel. 2013-ban az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetemen habilitált.

Feldolgozta a mohácsi zsidók 1944-es történetét, kutatási területei közé tartozik az olasz fasizmus oktatáspolitikája, az olasz és a magyar zsidók jogi helyzete a XIX-XX. században.

Dr. habil. Claudia K. Farkas, associate professor at the University of Pécs is a historian. She is an expert on the history of education, and on the legal situation of Jews in Hungary and Italy in the 19th – 20th centuries. Her book “Without rights: Jewish Existence in Hungary, 1920-1944” was published in 2010. She defended her dissertation for habilitation at the Jewish Theological Seminary – University of Jewish Studies in Budapest in 2013.

Útmutatás azok számára, akik a cikket idézni kívánják:

K. FARKAS, Claudia 2014 Párhuzamos történet a zsidók iskolai kirekesztéséről. Olaszországban és Magyarországon az 1930-as évek végén *Yerusha. Zsidóság és kulturális antropológia. Online folyóirat. 2014/2.*

url: <http://www.yerushaonline.com/content/?v=651q03zg>